

А. Г. Чала

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Проблема білінгвізму та двомовної освіти в контексті розвитку сучасного світу з огляду на соціолінгвістичні студії Олександра Потебні

Чала А. Г. Проблема білінгвізму та двомовної освіти в контексті розвитку сучасного світу з огляду на соціолінгвістичні студії Олександра Потебні. Матеріали статті відображають одну з актуальних проблем – прояснення ключових понять білінгвізму та двомовної освіти, які постають перед мовною освітою в сучасному освітньому просторі. У статті аналізується явище двомовної освіти в контексті розвитку сучасного світу, спираючись на соціолінгвістичні студії Олександра Потебні.

Ключові слова: білінгвізм, двомовна освіта, роль двомовності в соціальному середовищі, мова народу, денационалізація.

Чала А. Г. Проблема билингвизма и двуязычного образования в контексте развития современного мира, учитывая социолингвистические студии Александра Потебни. Матеріали статті відображають одну з актуальних проблем – прояснення ключових понять білінгвізму та двуязычного образования, стоящих перед языковым образованием в современном образовательном пространстве. В статье анализируется явление двуязычного образования в контексте развития современного мира, опираясь на социолингвистические студии Александра Потебни.

Ключевые слова: билингвизм, двуязычное образование, роль двуязычия в социальной среде, язык народа, денационализация.

Chala A. G. The problem of bilingualism and bilingual education in the context of the development of the modern world, given the sociolinguistic studios of Alexander Potebnja. Materials articles reflect one of the pressing problems – clarify key concepts of bilingualism and bilingual education facing language education in modern educational space. The article analyzes the phenomenon of bilingual education in the context of the development of the modern world, basing on sociolinguistics studies Alexander Potebnja.

Key words: bilingualism, bilingual education, bilingualism role in the social environment, the language of the people, denationalization.

Аналіз мовної ситуації, що існує в нашій державі, зокрема на сході України, свідчить про зростання напруження довкола проблем реалізації конституційних вимог щодо розвитку й застосування мов. Аналіз наукових праць показав, що в Україні проживає близько 12 % росіян проти понад 70 % українців. Зіставлення цих даних робить незрозумілим і водночас актуальним питання двомовності як такої.

Явище двомовності (білінгвізму) є досить розповсюдженим і потребує детальнішого вивчення. Серед різноманітних підходів до вивчення цього поняття немає однаковості вчених щодо нього. Одні науковці вважають, що білінгвізм позитивно впливає на розвиток як окремої людини, так і суспільства в цілому. Інші стверджують, що на початкових етапах розвитку та соціалізації дитини двомовність є досить шкідливою, оскільки дитина важче соціалізується. Щоб детальніше розглянути цей феномен, необхідно проаналізувати думки різних учених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Явище білінгвізму вивчали як українські, так і зарубіжні

науковці (В. Аврорін, У. Вайнрайх, Є. Верещагін, Ю. Дешерієв, Ю. Жлуктенко, У. Маккі, М. Михайлов, М. Певзнер, О. Потебня, Н. Протченко, М. Сігуан, Л. Щерба, А. Ширін, Г. Шугард та ін.).

Досвід видатних учених, який став світовим надбанням, набуває ще більшої актуальності нині, коли ведуться пошуки шляхів впливу двомовності на загальний інтелектуальний розвиток та сенсоутворювальні системи людини.

Мета статті – прояснення ключових понять білінгвізму та двомовної освіти в різних аспектах; представлення поглядів О. Потебні на цю проблему; аналіз впливу цього феномену на суспільство.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічних джерел свідчить про те, що з огляду на завдання, які постають перед мовною освітою в сучасному освітньому просторі, заслуговують на увагу такі концепції, як двомовність, двомовна освіта, рідна мова, іноземна мова, мовні права людини, мовна політика, одномовність і пов'язані з ними явища та поняття. Слід наголосити на тому, що під двомовною освітою мається на увазі

застосування двох або більше мов як засобів навчання в немовних предметах.

Учений світового рівня О. Потебня залишив глибокий слід у різних галузях наукового знання: лінгвістиці, міфології, фольклористиці, літературо- та мистецтвознавстві тощо. Окреме місце у творчості О. Потебні посідає питання двомовності. Він вважав, що українська мова існувала вже в часи Київської Русі [8:33], а східнослов'янська мовна територія в глибоку давнину становила певну спільність – руську мову, що згодом поділилася на два наріччя, одне з яких утворило основу української мови.

Розуміння вченим двомовності як явища соціального й водночас психологічного привертало увагу дослідників відповідної проблематики головним чином у контексті історії вітчизняного мовознавства. Слід назвати передусім Л. Булаховського, який розглядав білінгвізм серед соціальних чинників мови, подаючи це явище у висвітленні О. Потебні [1], і Ю. Шевельова в його спробі реконструкції цілісного образу О. Потебні [9] та характеристиці стану й статусу української мови в першій половині двадцятого сторіччя [12], де автор торкався питання російсько-української двомовності. «Рідну мову» одні дослідники розуміють як таку мову, яку людина вивчає першою, ідентифікує себе з нею, і вважає рідною, причому для інших така людина є носієм цієї мови. Людина може мати дві або більше рідних мови.

Двомовність – це, згідно з визначенням у лінгвістичному словнику О. Ахманової, «однаково досконале володіння двома мовами» [11:125]. У. Вайнрайх, один із перших дослідників проблеми двомовності, розглядає цей термін як «практику поперемінного користування мовами» [3:28].

У часи пропаганди нової історичної спільності «радянського народу» і єдиної для нього російської мови з критикою вчення О. Потебні виступили Ф. Медведєв та академік І. Білодід [2]. У статті «Твір О. Потебні «Мова і народність» у світлі сучасності» він піддає критиці твердження вченого, що знання декількох мов роздвоює думку, а майбутня загальнолюдська мова призведе до «пониження рівня мислі». Академік не уточнив, що О. Потебня мав на увазі навчання дітей двома мовами в ранньому віці, яке, на його думку, призводить до роздвоєння свідомості [8].

Ю. Вільчинський у позитивному плані висвітлює концепцію двомовності О. Потебні. У монографії «Олександр Потебня як філософ» [4] дослідник філософських поглядів вченого наводить його думки про двомовність досить стисло, у контексті знання національної мови. На основі аналізу двох праць О. Потебні, вже згадуваної «Язык и народность» та рецензії на збірник «Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким», Ю. Вільчинський

оприлюднив думку вченого про феномен двомовності, зокрема в контексті осуду ним денационалізації [4].

Відомо, що з раннього дитинства майбутній мовознавець і філософ оволодів двома мовами – російською та українською. У «Автобіографічному листі» учений згадує, що на його зацікавлення лінгвістикою й фольклором вирішальний вплив здійснило знайомство з медиком 5 курсу М. Неговським, «любителем и умелым собирателем малорусских народных песен» [8]. Олександр Потебні доступна була невелика бібліотека з творами українською мовою й тими, що стосувалися України. Інтерес до народних пісень, україномовна книга та засвоєна з дитинства двомовність мала для нього принципове значення. Дослідник творчості О. Потебні А. Байбурин зазначав: «Украинский язык обеспечивал Потебне чувство изначальной связи с лучшими образцами славянской народной поэзии. В то же время русский язык для него – язык науки, повседневного общения. «Диалог» этих языков оказался исключительно плодотворным» [1].

Багато авторів у своїх дослідженнях, присвячених проблемі двомовності, порушують питання двомовної освіти. Осмислюючи проблему, чи треба навчати дитину змалку іншої, чужої для неї мови, О. Потебня стверджує, що це дуже шкідливо, таке намагання впливає на загальний розвиток дитини: «Знання двох мов у ранньому віці – це не є опанування двох систем висловлювання й передання одного й того ж кола думок, а лише роздвоєння цього кола, що стає на заваді одноцілісного світогляду, та перешкоджає науковій абстракції» [8]. Завдяки своїм спостереженням він зробив висновок, що рання двомовність суттєво гальмує не тільки загальний розвиток дитини, а й заважає шкільній освіті, яка вдосконалює набуті в дитинстві уявлення про світ на основі казок і міфів. Чужі поняття, які дитина засвоїла поряд із тими, що існують у рідній мові, не додають нічого до знання, заплутують дитину. О. Потебня у своїх працях явище двомовної освіти порівнював із намаганнями одночасно навчати дитину грі на кількох музичних інструментах. Зважаючи на вищевикладене, потрібно зазначити, що чужу мову, чи навіть кілька іноземних мов, можна вивчати, і навіть необхідно, тоді, коли це є практичною життєвою потребою – у дипломатичних відносинах, торгівлі, наукових заняттях тощо.

Слід зауважити, що думки вченого XIX століття цілком збігаються з висновками сучасних педагогів і психологів. Цю концепцію підтримує В. Вітвицький, який у статті «Мовам підвладний кожен вік» пише, що «психологи рекомендують починати вивчати іноземну мову у віці, коли систему рідної мови дитина вже досить добре засвоїла, а до нової мови ставиться свідомо» [5].

У поглядах на двомовність груп людей чи загалом народностей О. Потебня дотримувався думки, що мовна взаємодія має бути лише стимулом для внутрішнього розвитку мов і не повинна призводити до асиміляції однієї з них. Він гостро виступав проти політики денационалізації щодо українців і вважав послідовний націоналізм справжнім інтернаціоналізмом, а денационалізацію – моральною хворобою, що дезорганізує суспільство, спричиняючи його духовну деградацію [9:73].

Загалом О. Потебня зазначав, що денационалізація, яка супроводжується скороченням сфери вживання національної мови, може призвести до негативних наслідків виховання, руйнування зв'язку між молодим поколінням і дорослими, ослаблення енергії думки, дезорганізацію суспільства й аморалізм. Навіть коли денационалізатори й денационалізовані близькі один до одного, все одно денационалізація стає джерелом страждань.

Водночас денационалізація має погані наслідки не лише для денационалізованого народу, а й для народу, який здійснює денационалізацію. Адже такий процес призводить до великої витрати зусиль. У той же час мова народу, який нав'язує її іншому народові, може розпастися на діалекти, а сам цей народ ризикує зазнати дезінтеграції.

Аналізуючи висвітлення О. Потебнею проблеми двомовності, Л. Булаховський назвав його концепцію однією з оригінальних і змістовних спроб відповісти на питання про соціальні чинники та психологічні особливості цього мовного явища [1:286], а основні ідеї, зокрема щодо роздвоювання кола думок у двомовній дитини, доведеними [1:286].

У трактуванні проблеми двомовності О. Потебня виходить із духовної основи кожної мови, із того неповторного мовомислення, яке є природним середовищем самоідентифікації людини. Згодом це красномовно довів І. Франко, ствердивши, що «в якій мові родився і виховався,

тої без скалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою» [11].

Зникнення хоча б однієї мови, яка є особливою системою прийомів мислення, вважав О. Потебня, має негативний наслідок для людства в цілому, веде до втрати загальнолюдською культурою групи зв'язаних саме з цією мовою мисленнєвих процесів. Якби була створена «загальнолюдська» мова, то людство зазнало б зниження рівня думки [9].

Погляди О. Потебні та його послідовників про першочергове значення рідної мови для духовного розвитку людини й належне їй місце в процесі двомовності чи багатомовності не втрачають своєї актуальності і в наш час. Вони можуть бути підпорою для подальшого всебічного розвитку української мови, становлення її як державної.

Висновки проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок в окресленому напрямку. У статті ми розкрили ключові поняття білінгвізму та двомовної освіти в нашій державі на основі представлення поглядів О. Потебні щодо цієї проблеми та проаналізували вплив цього феномену на суспільство. На основі сказаного вище можна стверджувати, що запровадження двомовності в сучасних умовах є передчасним. Одним із головних факторів мовної проблеми в Україні є те, що, попри русифікацію в царські та радянські часи, український етнос відстояв національну культуру і мову. Велике значення мало й те, що основну частину населення України становили селяни як природні носії етнічних рис. Українському етносу потрібен час для того, щоб подолати кризу, виробити механізм контролю за поширенням рідної мови, що стане основою для зміцнення державності.

Таким чином, зрозуміло, що двомовність, у випадку якщо вона має місце ще в ранньому віці, може негативно вплинути на розвиток майбутньої особистості, і, як наслідок, до поступової деградації суспільства.

Література

1. Булаховський Л. А. Питання двомовності в освітленні О. О. Потебні // *Вибрані праці* : У 5 т. — Т. 1 : Загальне мовознавство. — К., 1975. — С. 286—289.
2. Білодід І. К. Твір О. О. Потебні «Язык и народность» у світлі сучасності / І. К. Білодід // *О. О. Потебня і деякі питання сучасної славістики* : Тези доп. І повід. III Респ. слав. конф. — Х., 1960. — 269 с.
3. Вайнрайх У. Одноязычиеи многоязычие / У. Вайнрайх // *Новое в лингвистике. Языковые контакты*. — М., 1972. — Вып. 6. — С. 25—60.
4. Вільчинський Ю. М. О. Потебня як філософ [Текст] : монографія / Ю. М. Вільчинський. — Львів : вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 1995. — 127 с.
5. Вітвицький В. Мовам підвладний кожен вік / В. Вітвицький // *Дзеркало тижня* [Текст]. — 2007. — № 37 (66) — 6 жовт.
6. Горський В. С. Історія української філософії [Текст] : підручник / В. С. Горський. — К. : Наукова думка, 1996. — 288 с.

7. Иваньо И. В. Очерк развития эстетической мысли Украины [Текст] : монография / И. В. Иваньо. — М. : Искусство, 1981. — 423 с.
8. Потебня А. А. Слово и миф [Текст] / Александр Афанасьевич Потебня. — М. : Изд-во «Правда», 1989. — 260 с.
9. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація : Статті і фрагменти / Упорядк. і вступ. ст. Ю. Шевельова. — Нью-Йорк, 1992.
10. Словарь лингвистических терминов / сост. О. С. Ахманова. — М. : Советская энциклопедия, 1966. — 607 с.
11. Франко І. Я. Двоязычність і дволичність / Франко І. Я. // Мозаїка [Текст] : Из творів, що не ввійшли до збір. тв. у 50 т. / упор. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. — Львів : Камінь, 2001. — 434 с.
12. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941) : Стан і статус. — Чернівці, 1998.